

„A mennydörgő léptű csorda”

2. RÉSZ

A „nemes vademberek” társadalma

Rendes nagyságú könyvtár kellene ahhoz, hogy beleférjenek mindazok a könyvek és tanulmányok, melyek a Nemes Vademberről szóló elbeszéléseknek, illetve az ezek elemzésével, értelmezésével foglalkozó tanulmányok gyűjteményének kívánnának elhelyezést biztosítani. Sietek leszögezni, írásom egyáltalán nem ambicionálja, hogy e képzeletbeli könyvtár valamelyik polcán porosodjék.

Mind a filozófiatörténet, mind a történettudomány, mind a filológiai stúdiumok számára közhely, hogy a Nemes Vademberről író európai szerzők soha az életben nem találkoztak nevezett személlyel. Társadalmi viszonyainak „leírása” semmi egyébhez nem kellett számukra,

Az írás első része lapunk 2019-es évfolyamának 8. számában olvasható.

mint saját európai, 18. századi társadalmuk kritikájának természetjogi legitimálásához.¹

Nem kívánok azon elidőzni, hogy az ideálnak tekintett törzsi, *állam nélküli* társadalmak mennyiben tekinthetők – mint azt filozófusaink hitték – az egyenlőség társadalmainak. Annyi bizonyosan állítható, hogy „egyenlőbbek” voltak, mint azok a rendi tagoltságúak, amelyekben a kritikus szemléletű európai filozófusoknak élniük adatott. Ezeket a hagyományos – Pekka Hämäläinen is óvatosan fogalmaz – *relative* egalitárius társadalmakat,² a lónak a Nagy Síkföldeket belakó indián törzsek körében elterjedése, más társadalmi folyamatok ezzel egyidejű fölléptével együtt, végül is szétverte. Hogy e társadalmak belső rétegződése nem érte el azt a fokot, sem pedig a rétegek, valamint kultúráik közötti éles cezúrákat, melyeket az európai/amerikai kapitalizmus kialakulása létrehozott,³ az természetesen lehet elem-

zés tárgya, az azonban nem kétségbe vonható, hogy a ló használatának következményei radikálisan szétverték ezt a társadalmi berendezkedést. Két szempontból is. Az egyik – mint már mondtam – a nők helyzetének erős romlása. A másik a gazdagok és szegények közötti „osztálykülönbségek” megjelenése.

Nem kívánok etnográfiai részletességű leírásokba bocsátkozni a különböző indián társadalmakban érvényes *gender*-viszonyokról,⁴ elég talán annyi, amit korábban említettem, hogy a munka társadalmi megosztásában a két nem státusa között nem mutatkozott érzékelhető különbség, vagy legalábbis annyi bizonyos, az indián nőnek lényegesen egyenrangúbb szerep jutott, mint a fehér társadalomban a nőnemű személyeknek. Hozzá kell azonban tennünk, hogy mindez csak abban a társadalmi kontextusban bizonyult igaznak, amelyben a táplálékszerzés kielégítésének igénye (értsd: a bölény vadászásának mértéke) nem haladta meg a népesség létfenntartását biztosító *személyes/közösségi fogyasztás* akadályozatlanságának biztosítására való törekvést. Másként fogalmazva: amíg nem azért vadásztak bölényre, hogy *kereskedelmi* felhasználásra szánt *árucikkeket* „termeljenek”.

Nos, annak, hogy a bölény lóháton vadászása általános gyakorlattá

vált, egymással összefüggésben két fontos következménye lett. Az egyik az, hogy megszűnt a vadászat közösségi – és közösséginek is tekintett – tevékenység lenni; szükségtelenné lett az általam korábban részletezett kooperáció. A vadász (aki mostantól kezdve már kizárólag csak az indián férfi!) fölül a lovára,⁵ megkeresi a bölényt és lenyilazza. Az állat azé, aki el ejti. Hogy mi legyen vele, azt ő szabja meg: ezek húsából táplálék lesz; azok bőrét eladom, s a kapott pénzen majd puskát, lőszert, rumot veszek. Meg az asszonymnak gyöngyöt.

Ez a társadalmi praxis szigorú kettsőséget vezetett be a két nem közötti munkamegosztásban: ezentúl a vadászat kizárólagosan férfi tevékenységgé vált, míg a bőrök kikészítése a nők feladata lett. Ez korábban is így volt, amikor a bölényvadászat irha hozadéka csak a személyes fogyasztási igények kielégítésére (azaz a család mobil lakóhelyeül szolgáló *tipik*, nemkülönben a viselendő ruhák elkészítésének alapjául) szolgált. Most azonban a bölényvadászat árutermeléssé lett; célja innentől az volt, hogy valamilyen formában a fehér kereskedőknek eladható áruként kerüljön forgalomba.

A tény, hogy a lovas indián lényegesen több bölényt tudott elejteni, s meghozhatta azt a döntést, hogy a zsákmány nagy részét irha (vagy csupasz bőr) formájában bocsájtja árucikként áruba, rendszeren szétverte a

hagyományos indián családstruktúrát. Félreértés ne essék, eszem ágában nincs univerzálákat hirdetni az indián családszerkezetről. Olvasmányaim alapján ezt hosszú időn keresztül viszonylag kiegyensúlyozottnak tekintették. Az is általános vélemény, hogy a poligínia ritka volt a törzsekben, mert nagyon kevés vadász volt csak képes arra, hogy több feleséget el tudjon tartani, valamint az is, hogy egy indián férfinak általában maximum három felesége szokott lenni, ebből egyik az ún. főfeleség, a másik kettőt a férfi csak a főfeleség beleegyezésével veheti el, s a feleségnek kiszemeltek általában a főfeleség rokonsági kötelékébe tartoznak. Milyen helyzet állhatott elő, amely fölmorzsolta ezt a rendszert?

Legyünk gyakorlatiasak. Egy feleség, még ha egész héten napi 24 órán keresztül megállás, szünet nélkül dolgoznék is, adott számú bölénybőrnél többet nem tud eladni, vihető, kikészített állapotba hozni. 24 óra munkával 24 óra munkánál többet igénylő kikészített bőrhöz nem jutsz. Ha ennél többet akarsz, több feleségre kell szert tenned. Így került sor a síksági indián törzseknél, új módiként, a negyedik, ötödik, hatodik stb. számú feleségekkel való házasságkötésre. Ezek persze többször annyi bőrt tudnak eladás-kész állapotba hozni, mint amennyivel egyetlen feleség szolgálhatna. Vegyük azonban sorra a következőket.

Ezeket a sokadik számú feleségeket az indián és a fehér köznyelv nem véletlenül nevezte „rabszolga-feleségeknek”. Mint Hämäläinen megjegyzi,

annak ellenére, hogy milyen rettentően sokat kellett dolgozniuk, mégis igen gyakran alárendelt helyzet jutott nekik a családban – ami pedig nagy általánosságban nem volt jellemző a nők helyzetére (!!! – *L. P.*). Nagyon kevés személyes holmi fölött rendelkeztek, ruhájuk általában rosszabb minőségű volt, és gyakran előfordult, hogy a férjük rosszul bánt velük – a férfiek egyre gyakrabban alkalmaztak erőszakot, hogy fegyelmezzék növekvő létszámú „munkaerő-állományukat”.⁶

Közelítsük másfelől ezt a kérdést. A lovat használó törzsek gyakorlatilag semmit nem tettek az új életvitelük folytathatóságát biztosító lóállomány „újratermelésére” (értsd: tenyésztésre, szaporításra). Arra sem törekedtek, hogy a síkságokon még igen szép számban található vadlovakat befogják és betörjék.⁷ Ehelyett más indián törzsek lovait kötötték el. Ennek több következménye is volt.

1) A 19. század során nőttön nőtt mind a bölénybőrrel/prémmel üzletelésnek, mind a ló-rabló portyáknak a törzs életében betöltött fontossága. Mint gazdagsághoz és hatalomhoz jutást biztosító ténykedések, emezek ese-

tenként még a vadász-tevékenységénél is fontosabbnak bizonyulhattak. 2) Mind a kereskedés, mind a rablás férfi tevékenység volt, ebből következően a férfiak kizárólagos politikai és gazdasági előnyökre tettek szert a meggazdagodásban. 3) A kereskedés vagy rablás révén szerzett jóságok a rájuk szert tevő magántulajdonának minősültek. Ennek következményei a 18. században még nem nagyon voltak átláthatóak, a 19. századra azonban már kritikussá vált a helyzet

– írja tanulmányában Alan M. Klein.⁸ Majd így folytatja:

Ahogy egyre inkább a bölénybőrrel, -irhával való kereskedésre álltak át az indiánok, s fölértékelődni gondolták a lovakkal-rendelkezés (gazdasági előnnyé konvertálható) hasznát, úgy születtek egyre-másra a termelési viszonyokban az olyanfajta változások, melyek határozottan kedveztek a férfiaknak, a nők számára azonban rendkívül előnytelennek bizonyultak.⁹

Vegyük ehhez hozzá, hogy az eladásra szánt bőrök kikészítéséhez rengeteg női munkaerő befektetésére volt szükség.

Egyre inkább csak a több feleséggel rendelkező indián férfiak tudtak bőrök eladásából vagyont fölhalmozni. Minthogy azonban a menyasszony-pénzt lovak ajándéku adásával kellett

megfizetni, egyre inkább csak a több lóval is rendelkező tehetősek köthettek egynél több házasságot. Ilyen körülmények között a vagyon, a megbecsültség és a hatalom koncentrációja elképesztő méreteket tudott ölteni.¹⁰

Visszaulva arra az antropológiai szakkérdésre, hogy a ló vajon szerszám-e avagy magasabb szintű energiahordozó, én, lehetséges alternatívaként, megkockáztatnék egy harmadik választ. A lóból *tőke* lett!

Ami a legfontosabb, a termelésnek ebben a rendszerében a gazdagok igen könnyen gazdasági előnyt húzhattak abból, hogy több lovuk is van. Így például a feketelábú indiánok között a gazdagoknál megszokott rutin volt, hogy a szegényebbeknek, azért, hogy ők is vadászhasanak, lovat adtak kölcsön; a lovat kölcsönvevő megtarthatta az elejtett bölény húsát, a lenyúzott bőrök fele (vagy akár az összes) fizetségül a kölcsönadót illette meg, aki aztán ezeket eladhatta a kereskedelmi ügynökség állomásán (...) Ez a gyakorlat biztonsági hálót jelentett a lóban szűkölködő szegény családoknak, azonban aránytalanul nagy haszonhoz juttatta a sok lóval rendelkezőket, akik így egyfajta proto-kapitalistákká váltak: bért fizetve embereket fogadtak fel, kerülték, hogy kétkezi munkával kelljen bajlódniuk, s mivel privilegizált módon juthattak hozzá a termelőeszközökhöz, illetve a mindent egyre

inkább átfogó piachoz, így egyre nagyobb vagyona tettek szert.¹¹

A síksági lovas-nomád indiánok

A 19. századról lesz szó az alábbiakban, ez a 19. század azonban a 18. század eseményeiből sarjad ki. A megértéshez föl kell fognunk, hogy a síksági indiánoknak *időbe tellett* arra ráébredniük, hogy mit is jelent a ló használata. A bölényvadászat régi technológiájával például csak a 18. század vége felé hagytak föl, amikor az érintett törzsek (időben korábban vagy később, de) már jelentős nagyságú ménesek birtokában voltak. Azt is át kell látnunk, mit jelent, hogy ha a síkföldek lovas-nomád kultúráját – gazdasági értelemben – egységes karakterű rendszernek tekintjük, akkor kezdetben a fogyasztásra termelés (használati érték) viszi a prímet. Egy bizonyos idő után azonban a „termelőtevékenység” elkezd a csereértékre kacsintgatni.¹²

Amint azt egy jeles angol történész megjegyzi, alig-alig szoktak ugyanis hozzá a síksági indiánok, hogy nem lehetetlen lóhoz jutniuk (tekintsünk el most attól, hogy hogyan kerítették erre sort), lehetőségük nyílt arra is, hogy európai „kulturjavakhoz” – azok között is elsősorban puskához¹³ – juthassanak.

Élvezték a lovakhoz és puskához jutás minden előnyét anélkül, hogy érezniük kellett volna már bőrükön, mit jelent a „civilizáció” föltartóztathatatlan terjedése. Létfenntartásuk alapszükségleteit a még tömegesen található bölénycsordák bőségesen tudták fedezni. A síksági indiánok így ideig-óráig úgy élvezhették az európai kereskedelmi árucikkekhez hozzájutás örömeit, hogy lényegében képesek maradhattak megőrizni függetlenségüket a Fehér Ember világtól, mely ezeket az árucikkeket létrehozta és rendelkezésükre bocsátotta.¹⁴

E boldog idők nem bizonyultak hosszú életűnek. Térjünk vissza egy pillanatra Floresnek ahhoz a megjegyzéséhez, mely szerint a Nagy Síkföldeken az 1680 és 1880 között eltelt két évszázad alatt vagy három tucat indián törzs ismerkedett meg a bölényvadászatnak lóháton űzött fajtájával... E három tucat törzs jó része viszonylag friss honfoglaló volt a Síkságokon, s elég biztosra vehető, hogy nem feltétlenül jószántából keveredett ide, hanem a fehér hódítók Nyugat felé terjeszkedése, a nevezetes Frontier „nyomulása” kényszerítette ki, hogy ősei földjét elhagyva máshol keressen magának lehetőséget a megmaradásra.

A sziú törzseket az *algonkin* nyelveket beszélő indiánok kényszerítették helyváltoztatásra; ők aztán, reakcióként, az

ún. falulakó törzseket (Arikara, Hidatsa és Mandan indiánok) szorították ki. (...) Ahogy az európai fegyverekre szert tett törzsek kelet felől és észak felől benyomultak a Nagy Síkságok területére, délről a majd komancs néven ismertté váló indiánok nyomultak előre azokat az apacsokat szorítva ki földjeikről, akik 1689-ben a Jumano indiánokat számolták fel. (...) Ahogy a Kiowák dél felé haladva próbáltak kitérni a nyomuló Dakota nemzet és a Cheyenne-ek elől, a komancsokba ütköztek, akikkel aztán sok-sok évig tartó háborúskodás vette kezdetét¹⁵

– kínál távlatos helyzetképet a szakértő antropológus. Sok oldallal korábban azt ígértem, az indián háborúknak szigorúan csak azokkal a vonatkozásaival foglalkozom majd, amelyek a bölényállomány alakulása szempontjából lehetnek érdekesek. Ha most mégis kitérek rájuk, az nemcsak azért nem minősül szöszegésnek, mert Newcomb például érdemesnek tartja megemlíteni, hogy a valamikori szóbeszéd szerint a bölénycsordák a terjeszkedő Frontier nyomása elől évenkénti 10 mérföldes ütemben húzódtak arrébb.¹⁶

Az „indián háborúk” címkézés oda-vissza bizonytalanul hagyja az embert, ki is harcol(t) itt, ki ellen? Az amerikai történetírás a 20. században nagyon sokáig olyan torz nézőpontból tárgyalta és értelmezte a 19. századi „indián háborúkat”, hogy azok az

amerikai hadsereg és a civilizációnak behódolni nem hajlandó indiánok közötti katonai konfliktusok voltak. E felfogással szemben határozottan hangsúlyozni kell, hogy a síksági indiánok története sokkal több indiánok által kiontott indián vért látott folyini, mint amennyit a hadsereg, a különféle milíciák vagy a civil lakosság ontottak ki. *Ugyanis túlnépesedés van, egyre inkább irtanunk kell egymást, egyre több fegyver és egyre több ló kell!*

Hämäläinen úgy fogalmaz, hogy a Síkságok vidéke vadászparadicsom lehetett volna egy, a valahai lakosságával megegyező számú népesség számára, de háromszáz évvel később arra a következtetésre jut, hogy az indiánok a déli síkságokon például már 1790-től olyan számban vadászták a bölényt, hogy az – még hogyha akkoriban ezt nem lehetett is előre látniuk – hosszú távon lehetetlenné tette az állomány létszám-stabilitásának megőrzését. Számításai szerint a déli síksági indiánok évente durván 60 ezer bölényt vadásztak le – véleménye szerint ez 18 ezerrel meghaladta az egyensúly fenntarthatóságára számított küszöbértéket. E túlvadászás évről évre kumulálódott, ezért ő úgy számol, hogy 1840-re a komancsok, a Kiowák és a síksági apacsok a megengedhetőnél 1 millióval több bölénnyel vadászták túl magukat.¹⁷ Kicsit zavaró azonban, hogy egy másik tanulmányában arról ír, hogy 1780-ban akár 40 ezernél is több ko-

mancs élhetett lenn Délen (ami önmagában évi legalább negyed millió bölény táplálékszerzés okán történt leölését valószínűsíthetné).¹⁸

Az indián vadember mivoltát igazolni kívánó nézetrendszernek fontos elemét képezte az arra való hivatkozás, hogy imádja a vérontást. Nemcsak a nála magasabb rendű, civilizált fehér ember ellen harcol (amire nyilván kisebbrendűségi érzése ösztönzi), hanem más indiánokra is folyton-folyvást fenekszik – ugyanúgy, ahogy azt minden más indián is cselekszi. Az indián vadember, az indián civilizálatlan, nem ismeri a *finom* viselkedés szabályait. Semmi „Angol urak, Önök lőjenek először!”... Az amerikai indián törzsek háborúskodása nem egyéb a Hobbes-i mindenki mindenki ellen lidércnyomásánál.¹⁹ A terepet ismerő korabeliek úgy becsülték, hogy az északi síkságok indián törzseiben az összlakosság 65–75 százaléka nő – ami elég ékesszóló bizonyítéka lehet annak, hogy a lovakért (és fegyverekért és bölényben gazdag területekért) vívott háborúk mily véresek lehettek.²⁰

Visszaidézném a korábban már citált Dan Florest, aki szerint az 1680 és 1880 között eltelt két évszázad alatt, az amerikai Nyugat nagy síkságain majd' három tucat odaköltözött/odakényszerült indián közösség al-

kalmazkodott ahhoz a lóháton úzótt bölényvadász kultúrához, amely a fehér amerikaiak (nemkülönb az egész világ) szemében az „indiánságot” jelenti.²¹ Majd nyomban föltesz egy kérdést: ha a „hivatásos” fehér bölényvadászok megjelenése előtt annyi bölénycorda legelt a síkságokon, mivel magyarázható, hogy már az 1850-es évekkel kezdődően a szó szoros értelmében éhező síksági indiánokról érkeznek egyre-másra a hírek? Arra is rákérdez, vajon mennyire tekinthető igaznak, hogy a síksági lovas indiánoknak sikerült ökológiailag dinamikus egyensúlyi helyzetet létrehozniuk és fönntartaniuk. S mi volt ebben a fehér ember megjelenésének a szerepe? A következőket állítja:

a kereskedésnek a fehér ember megérkezése előtt is volt szerepe Észak-Amerika kultúrájában, de az európaiak megjelenését követően megváltozott a tevékenység lebonyolításának módja, megváltozott, hogy mivel kereskednek, s megváltozott az életben betöltött súlya is.²²

Az indián és a fehér ember közötti kulturális kapcsolat létesítésében a legfontosabb kezdeti elem a *prémkereskedelem*. Az Észak-Amerikába befurakodó európai nációk számára ez nem egyforma intenzitással bizonyult fontosnak, az egész kérdés pedig sokkal komplikáltabb, mintsem

ez az írás elbírná, hogy érdemben tárgyaljam. Annyi azonban ide kívánkozik, hogy az indián nem csak állatbőrrel és prémmel kereskedett. A fehér embernek ennivalóra, húsrá is szüksége volt, ezeket is az indiántól próbálta megvásárolni.

Az euro-amerikai piacokon a bölénykészítmények iránt Északon sokkal korábban mutatkozott igény, mint Délen. A Hudson's Bay Company pemmikánból már a 18. században komoly mennyiségekre jelentette be igényét, hogy etethesse prémkereskedő állomásainak személyzetét, illetve a vízi szállítást biztosító kenek legénységét.²³

A 19. században sokáig – egészen addig, amíg a bölény ki nem pusztult – a kereslet csak nőtt.

A Hudson's Bay Company az 1840-es években átlagosan 40 tonna pemmikánt rendelt évente az indiánoktól, hogy folyóvízi flottája számára ennivalót biztosítson. Az 50-es években már éves átlagban 65 tonnára szőtt a megrendelés, a 60-as években pedig már 106,5 tonnára. (...) 1879 volt az első olyan év, amikor a HBC a pemmikán mellé már rendelt Manitobából sertéshúst is a hajós nép táplálékának biztosítására. 1881-ben pedig, amikor a bölény már nem akadt, a Cég teljes mértékben átállt a sertéshús vásárlásra.²⁴

A Missouri felső szakaszán tevékenykedő indián-ügynökök már az 1830-as évek elején figyelmeztettek, hogy vészesen csökken a bölények száma annak következtében, hogy nemcsak indiánok, de fehérek is vadásznak rájuk. Az indiánok a húsáért és a bőréért, a fehérek gyakorlatilag csak a bőre miatt. 1870 után aggasztóvá lett a bölényekre nehezedő nyomás. Ez három tényezővel magyarázható. 1) Egyre jobb teljesítményű puskák készültek; 2) olyan cserzési eljárásokat találtak fel (eredetileg Európában – onnét vették át őket a bőripar szakemberei), amelyek alkalmazása nyomán erős piaci kereslet támadt a bölénybőrre; e kereslet kielégítésében fontos szerep juthatott egyebekben annak, hogy 3) a Központi Síkság területei egyre inkább bekapcsolódtak a vasúthálózatba, ami megkönnyítette, hogy az állatbőrök különösebb gond nélkül szállíthatók legyenek bárhová, ahol felvásárló központ volt található. A magam részéről e szempontokhoz egyet még hozzátennék. 4) Szerencsétlenül alakultak a klimatikus viszonyok: a 19. század során az egymást több mint öt éven keresztül megszakítatlanul követő aszályos időszakok ötször is sújtották a Síkságokat – úgy nagyjából húszévente.²⁵

Még mindig Floresre hivatkozva: ha a bölénycsordákban normális a nemek szerinti százalékos megoszlás (51 hím / 49 nőstény) és a vemhes

nőstények aránya eléri a 35 százalékot, akkor az állomány növekménye évente 18 százalék. A lelegelhető fűmennyiség nagy általánosságban lehetővé teszi az ökológiai egyensúly fönntartását; a bölények mortalitási rátája is 18 százalék körül alakul.²⁶ Erre az egyensúlyi helyzetre gyakorol nyomást mindaz, ami „apasztólag hat” a bölények létszámára: a négylábú és a kétlábú ragadozó zsákmányvadászok. A négylábúakról bizvást elmondható, hogy a gyenge borjakat, sérült, gyenge, öreg példányokat vadásszák le. A kétlábú prédavadász (íllik-e a „tollatlan állat” meghatározás a síksági indiánokra?!) nem borjakat és magatehetetlen, ugyanakkor ehetetlenül rágós húsú vén állatokat ejtett el, hanem kétéves-ötéves korú nőstényeket, melyeknek nemcsak húsa bizonyult gyöngébbnek, könnyebben fogyaszthatónak, hanem lenyúzott irhájuk is könnyebben kikészíthető volt. Ráadásul az indiánok piacra termelő bölényvadászatai a téli időszakra estek, mert akkor a bölények irhája dúsabb prémű, és drágábban adható el. Mivel a bölénynőstények gesztációs periódusa nagyjából július közepétől április elejéig tart, a vadászzsákmányuk jószerivel vemhes nőstényekből állt.²⁷ Más amerikai patásokon végzett vizsgálatok szerint, ha a vemhes nőstények elpusztulása meghaladja a csorda létszámának 7 százalékát, abból a csorda létszámának fogyása következik.

A legnagyobb problémát mégis az jelenti, hogy a terület egyre kevesebb bölényt tud eltartani. Kemény konkurensok szűkítik a bölény életterét. Egyfelől: a nagyjából kétmillióra becsült musztáng, melyeknek a táplálékigénye nagyjából 80 százaléknyi mértékben „átfed” a bölényével, s ugyanolyan szükségük van iható vízre, mint a bölényeknek. Önmagában persze a két állat közötti versengést nincs „természeti erő”, amely eldöntse, azonban a lovat „használó” törzsek a saját méneseik javára döntötték el a meccset. Másfelől pedig a betelepülő fehér ember szarvasmarháinak, lovainak, birkáinak tömege.

És a történet folytatódik. A Cheyenne- és az Arapaho indiánokért felelős indián-ügynök 1853-ban jelentést ír arról, hogy a körzetében található törzsek az év felében éhínséggel küszködnek. A komancsokról azt jelentik: odáig fajult a helyzet, hogy megeszik a mexikói portyáikon eltulajdonított lovakat. A Kiowa indiánok kikészített állatbőrre festett naptárain egymás után négy éven keresztül a „kevés a bölény/nincs bölény” ikon virit.

A Tüzes Ló és emberei

A vasútépítést én kihagynám ebből a történetből. No nem mintha a „fehér Amerika” e téren különösebben

indiánbarátnak bizonyult volna! Dee Brown, aki *Hear that Lonesome Whistle Blow* címmel 1977-ben megírta a Union Pacific építésének történetét, s aki nem vádolható azzal, hogy a fehérek az indiánokkal szemben elkövetett pizsokságait elmiszolni igyekeznék,²⁸ így fogalmaz:

De akár szárazföldi, akár vízi, akár kombinált útról volt is szó, vagy bármiféle vonalvezetésről, egyetlen dologról mindenki megfeledkezett: hogy tudniillik ezt a földet évszázadok óta indiánok lakják, akiknek földjeit most nagyvonalúan „eltervezgetik” – lehetőleg szinte szó szerint – alóluk. Oly kevésbé törődtek velük, mintha csak a tájkép élettelen részei lennének.²⁹

Ami miatt magam elnézőbbnek kényszerülök lenni, az a következő. Marx már a 19. században leszögezte, hogy „(a)z ipar és a földművelés termelési módjában bekövetkezett forradalom azonban forradalmat tett szükségessé a társadalmi termelési folyamat általános feltételeiben, azaz a közlekedési és szállítóeszközökben is.”³⁰ Marx ezt Európára vonatkoztatva tartotta érvényesnek. Amerikában azonban éppen fordítva történt, s ennek társadalmi következményei nem hagyhatók figyelmen kívül.

Azok, akiknek a 17. és 18. században sikerült a mérsékelt éghajlati zónában létesült gyarmatokon beljebb hatolniuk

a kontinensbe, földhöz igen olcsón juthattak, piacot azonban nemigen találtak mezőgazdasági termékeikre. (...) Minél beljebb hatoltak a telepések a kontinensbe, annál messzebb kerültek a piacoktól, miközben – ezzel párhuzamosan – a szállítási költségek egyre nőttek. Piacra nem termelhettek. Az árak zuhantak. A túltermelés krónikusnak mutatkozott. Ilyen körülmények között csak önellátásra lehetett berendezkedni.³¹

Wolfgang Schivelbusch kitűnő könyvében³² (melyből a Marx-idezetet is kölcsönöztem) a következő olvasható:

Az eltérő helyzettel függ össze az amerikai ipari forradalomnak az a sajátossága, hogy nem az ipari termelés területén kezdődött el, hanem a mezőgazdaságban és a közlekedésben. (...) Míg Európában a gépesítés és az iparosítás romboló színben tűnik fel, mivel egy fejlett kézműves ipari kultúrát vált fel, az Amerikai Egyesült Államokban ennek éppen az ellenkezője történik. Itt a 19. század elején, amikor megjelenik a gőzerő, sem fejlett kézműves ipari kultúráról, sem utazási kultúráról nem beszélhetünk. A helyzetet egyrészt a hatalmas és gyakorlatilag értéktelen természeti erőforrások megléte, másrészt a munkaerő krónikus hiánya jellemzi.³³

majd így folytatja:

Mivel az amerikai történelem igazából az ipari forradalommal kezdődik – ami előtte van, az csak gyarmati előtörténet – ez az ipari forradalom Európától eltérő módon a nemzeti és kulturális önazonosság szerves részét alkotja. A *gőzerőt a nemzeti egység zálogának tekintik*, amely e nélkül éppúgy nem jöhetett volna létre, mint az a gazdaság, amelyet a gépesített szállító- és kitermelőipar által nyertek a végtelen nagy országból.³⁴

Más stílusban, de a lényegét illetően ugyanígy számol be erről Dee Brown is.

A Union Pacific munkáját gyakorlatilag minden tudósítás *országos* eseménynek minősítette, az amerikai nép hősiess vállalkozásának, amelyben a préri indiánjai voltak a törni való rosszcsontok. Ki gondolt volna olyan csekély szempontokkal, hogy a Tüzes Ló számos törzs ősi vadászterületére hatol be, táplálékul szolgáló állataikat űzi el, nemzedékek sokasága óta szent földeket érint. Ha a rézbőrűek ellenállást tanúsítottak, gonoszaknak nevezték őket; hát persze: hiszen a nyugati tengerhez sorsszerűen vezető vasutat próbálták megállítani! A nemes célratorésnek ebben a légkörében már-már hazafiúi kötelesség volt, hogy ki-ki pénzt fektessen Union Pacific részvényekbe.³⁵

Majd hozzáteszi:

[Sherman tábornok parancsára] további gyalogos-különítményeket vezényeltek ki az építkezés védelmére. Földmunkásokat, sínrakókat, már elkészült pályaszakaszokat őriztek a katonák. „Nem tűrjük munkánk zavarását. (...) A keleti vidékek lakói az indiánok iránt érzett minden rokonszenvük ellenére se feledjék: mivel is tartozunk azoknak, akik e mind nyugatabbra tolódó határvidéken életüket kockáztatják ügyünkért! Védelmet érdemelnek ezek az emberek, és meg is kapják tőlünk.”³⁶

E himnikus tenorban eldalolt hőstörténet nem kell, hogy feledtesse velünk, mennyi mocsok, erkölcsatlenség, bűncselekmény bújlik meg mögötte. Elég, ha az olvasó Sergio Leone feledhetetlen ló-operájára, a *Volt egyszer egy Vadnyugatra* gondol. A vendetta-szál mellett a történet semmi egyéb, mint egy olyan földterület-tulajdon megszerzésére irányuló törekvés, mely a semmi közepén fekvő, a volt tulajdonos legyilkolása után olcsón megszerezhető, ám azután, hogy a vasútnak ott állomása lesz (hisz’ a közelben egyedül ott található a mozdony működtetéséhez nélkülözhetetlen vízforrás), értéke a sokszorosára emelkedik majd – azaz: megszerzése sikeres üzleti befektetés lenne.³⁷

(Semmi egyéb... mondom, csak éppen egy csonttuberkulózisos ban-

kár álmának története, aki pocsolóba fulladva hal halálának halálával, de a vasútvonalával elérni vágyott óceán hullámainak robaja visszahangzik a fülében, miközben kiszáll belőle a lélek. Semmi egyéb, csak egy bandita története, aki ráébred, hogy sosem lesz üzletember, mert pusztán csak ember tud maradni pőrén, emberi vágyakkal, ösztönökkel, indulatokkal. Semmi egyéb, mint egy emberi életre vágyó nagyvárosi prostituált története, aki megtanulja, ne csináljon nagy ügyet abból, ha az építőmunkások néha megcsipkedik a fenekét. Egyszóval remekmű.)

No, vissza a „józan robothoz”! Nem azért hagynám ki a vasutat ebből a történetből, mert különösebben elérékenyítene az „amerikai nép hősiességének vállalkozása”, hanem igazából azért, mert kérdéses, mivel járult is hozzá a „mennydörgő léptű csorda” elpusztításához a Union Pacific vasútvonal s társai. A vasút építésében szorgoskodó pályamunkások számára a vasúttársaságnak a világvégi préri kellős közepén is naponta meleg ételt kellett tudnia adni. Dokumentált tény, hogy az építetők hozzáértő vadászokat foglalkoztattak annak érdekében, hogy a munkaterepen sűrűn előforduló bölénycsordákból kilőjenek annyit, amennyivel a pályamunkásokat naponta jóllakathatják. Visszakanya-

rodva a korábban már emlegetett számításokhoz, egészítsük ki őket azzal, hogy a pályamunkások mindennap kemény fizikai munkát végeztek, ezért valószínűleg több hús kellett a jóllakatásukhoz, mint az éves átlagként férfiakra, nőkre, gyerekekre, aggastyánokra együttesen számolt 6 és fél, 7 bölény. (A whiskyt nem bölényhúsból állítják elő, azt ne tessenek az igényfelmérésbe beleszámítani.) Nem nagyon akadtam nyomára, hogy különböző időszakokban egyszerre hányan is dolgozhattak a vasútnál. Brown a könyvében hol 1200 ír pályamunkásról beszél, hol 3000 kínai munkásról. Legyünk nagyvonalúak: számoljunk 4000 munkással évente. Ez évi 28 ezer bölény elejtését jelenti. Egy 19. századi amerikai katonára hivatkozva van szerző, aki 150 ezer, húsáért leölt bölényt emleget (bár ebbe a számba, ha jól veszem ki, a forrás a síkságokon élő valamennyi fehér telepes táplálékát beleszámolja), s ezt veti egybe a bölényirhával kereskedő hivatásos vadászok által csak 1870 és 1874 között leölt állatok 3,7 milliós becsült adatával.³⁸

A hadsereg hivatásosai

Max Weber (nem hadseregekről, persze, hanem a természettudományokról beszélve) a következőket írja.

Minden természettudomány arra ad választ, mit tegyünk, *ha* az életem *technikailag* úrrá akarunk lenni. De hogy technikailag úrrá legyünk-e felette, hogy akarjuk-e ezt, s hogy végül, van-e ennek egyáltalán értelme, attól vagy teljesen eltekintenek, vagy az igenlő választ a saját céljaik előfeltételének tekintik.³⁹

Hát valahogy ez a helyzet a hadseregekkel is. A hadsereg természetesen lehet olykor állam az államban, de lényegét tekintve az államhatalom által működtetett erőszakszervezet. A hadsereg számára a politikai hatalom jelöli ki az elvégzendő feladatokat, ezek végrehajtása során természetesen saját szakmai kompetenciái szerint jár el.⁴⁰

Előrebocsátanám, nem lelkeseдем a hadseregekért. Az amerikai hadseregről és az ún. indián háborúban betöltött szerepéről társadalomtudományilag hitelesen – egyszersmind elhíhető érvénnyel – gondolkodni gyakorlatilag meglehetősen nehéz. Elévülhetetlen érdeme van ebben a nyomorult bábjúnár Kevin Costnernek. Az ő *Farkasokkal táncolója* tette ezt lehetetlenné. Nagy közönségsikert aratott gyalázatosan rossz és hamis filmje, mely (mint azt egyik kritikusa írta róla)

egy dübörgő bölénycorda minden kecsével és bájával próbálja kipasszírozni a nézőből a fehér emberből kipasszí-

rozandó középosztályi büntudatot, s amely – mint azt valaki gonoszkodó nyelvvel megjegyezte – nem is annyira a nemes szíű indiánok fennköltségét kívánja szemünk elé tárni, hanem sokkal inkább azt, mennyire nemes és fennkölt a Kevin Costner játszta Dunbar hadnagy, amiért képes ráébredni, mennyire nemesek és fennkölték is igazában a szíű indiánok⁴¹

egy olyan amerikai hadsereg képét erőlteti ránk agresszíven, amelyben csak aljas gazemberek, idióták, csököttek, alkoholisták, önsorsrontók találhatók; olyan működésképtelen söpredék, amely képtelen lenne funkcióit akár csak egy hétig is ellátni.

Még egyszer ismétlem, nem szeretem a hadseregeket. Az indián háborúkat megvívó amerikai hadsereget sem. Be kell azonban látni, hogy nehéz helyzetben volt. Komoly problémát jelentett, hogy *gerilla-háború* esetén (márpedig a síksági indián törzsek gerilla-háborút vívtak a fehér hatalom ellen),⁴² amikor az indiánoknak nincs fix hadművelési bázisuk, nincs olyan stratégiai fontosságú terület, amelynek védelmét biztosítaniuk kellene, csak úgy lehet vereséget mérni rájuk, ha lehetetlenné teszik a létezését. A kérdés éppenséggel az, hogy volt-e az amerikai hadseregnek valamilyen kidolgozott

válasza arra, milyen legyen az indián hadviselés? Az indián háborúkat „levezénylő” Sherman tábornoknak egész sor világos reakciója arra látszik utalni, hogy neki nagyon is volt ilyen válasza.

1869. június 26-iki lapszámában a tekintélyes *Army Navy Journal* arról számolt be, hogy „Sherman tábornok a minap társaságban megjegyezte: a leggyorsabb módja annak, hogy az indiánokat rákényszerítsük a letelepedésre, s arra, hogy civilizált életet kelljen élniük, az lenne, ha tíz ezred katonát levezényelnének a síkságokra, azzal a paranccsal, hogy addig irtsák a bölényeket, amíg olyan kevés marad belőlük, hogy a rézbőrűeknek onnantól kezdve fölkopjon az álluk.”⁴³

A helyzet világos: mindaddig, amíg a bölény kifogyhatatlan tömegben vándorol a síkságokon, addig az indián nem lesz hajlandó rezervátumba vonulni. Ha a bölény eltűnik, az indián, hogy elkerülje kipusztulását, kénytelen lesz belenyugodni abba, hogy rezervátumban éljen.

A hadsereg – állítja ezzel szemben számos hadtörténész –, jóllehet igyekezett lehetetlenné tenni, hogy az indiánok folytathassák fegyveres ellenállásukat, soha nem tette hivatalos politikája részévé az amerikai bölény teljes kiirtását. Ha hadtörténelmi részről ebben lehet némi „szerecsenmosdatás” is, magán az

ellenvetésen érdemes elgondolkodni. Megfontolandó mennyire kelljen komolyan venni egy „társaságban elejtett megjegyzést”. Valószínűleg komolyabban veendő Sheridan tábornoknak⁴⁴ az 1868-as hadműveleti akciókról írt jelentése. Ebben úgy ír, hogy „meg kell értetni az indiánokkal, hogy el tudjuk pusztítani táborait és állataikat” (*to show the Indian that his villages and stock could be destroyed*). Fogjuk ezt föl azonban úgy, hogy nem a bölénycsordákra gondolt, hanem az indiánok „lelelőn nevelt, szívós lovaira”.⁴⁵ Mint az erre az értelmezésre hajló Dobak megjegyzi – adatszerűen alá is támasztva gondolatmenetét –, ebben az időszakban a rezervátumban élő indiánoknak is ezrével öldösték le a lovaikat, hogy mozgásképtelenné tegyék az indiánokat. (Az is ezt az értelmezést valószínűsíti számára, hogy a korabeli nyelvhasználatban a bölény, mint vadon élő állat, nem *stock*-nak, hanem *game*-nek minősült.)

Egy sokat látott öreg bölényvadász viszont egy „magas rangú katonatisztet” idéz, aki – állítólag – ezt mondta volna neki:

Nézze, Frank: itt nincs mese. Vagy a bölénynek kell pusztulnia innen, vagy az indiánnak. Akkor leszünk csak képesek az indiánnal zöldágra vergődni, ha majd a legapróbb részletekben is minden vonatkozásban mi szabjuk meg, mit kap abból, amire szüksége

van. Amíg van bölény, az indián nem függ tőlünk és kezelhetetlen marad. Ha elpusztítjuk a bölényt, úrrá tudunk lenni az indián felett. Mégiscsak humánusabb dolog, ha a bölényeket nyírjuk ki, mint ha az indiánokat. Vagyis a bölényeknek annyi...⁴⁶

Sokan voltak, akik egymástól igen csak különböző logikák alapján elle-
nezték a bölények levadászását. Az egyik vélemény szerint a hadsereg sok magas rangú tisztje vélte úgy, hogy a hadsereg becsületének besározása, ha valaki azt hiszi, hogy annak az indiánok legyőzéséhez a bölények lemészárlására van szüksége. Az – amúgy az utókor szemében rossz hírnévnek örvendő – Custer tábornok szerint „ő, a Hetedik Lovasvezred élén, korbáccsal kergeti ki a kontinensről az összes indiánt”. A hasonlóan arrogáns, s hasonlóan balvégzetű William Judd Fetterman kapitány meg azt szajkózta: „Adjatok mellém 80 katonát és legázolom az egész szíu nemzetet.”

A hozzájuk hasonló elvakult szájhősök úgy gondolták, az a nézet, hogy a hadseregnek szükséges eltakarítania az útból a bölényeket, ahhoz hogy ezeket a *vadembert* nem többeket móresre tanítsa, nemcsak mérhetetlenül ostoba vélemény, de ráadásul kedvezőtlen színben tünteti fel a hadsereg alapvető kompetenciáját.⁴⁷

Mások viszont ennek a mészárlásnak a gyalázatosságát hangsúlyozták. Az 1870-es évek elején a Cheyenne indiánok indiánügyi biztosa a következőkkel érvel az Állatok Elleni Kegyetlen Bánásmód Amerikai Társasága elnökéhez írott levelében amellet, hogy abba kell hagyni a bölények lemészárlását:

amennyire én azt tudom, az indiánok rendkívül sérelmesnek tartják, s az egyik legnyomósabb ok, amely miatt hajlamosak hadba vonulni ellenünk. A Cheyenne-ek főnöke, amikor megrottam őt, amiért törzsének egy tagja leölte egy fehér ember bikáját, ezt válaszolta nekem. „Nem győztök nagy hangon vádaskodni, vagy akár katonákat küldeni ránk, ha egy indián a fehér embernek akár csak egyetlen állatát leöli, hogy feleségét és gyermekét megkímélje az éhenhalástól. Mit gondolsz, hogyan kellene a népemnek reagálnia, amikor azt látja, hogy a mi állatunkat, a bölényt, a te fajod halomra gyilkolja – pedig még csak nem is éhes?”⁴⁸

Mindezektől függetlenül jegyezzük meg nyomatékkal: a síksági indián törzsek hatalmát nem a bölények kiirtása törte meg, hanem az amerikai hadvezetés általános érvényűvé tett okos stratégiája. Nehezen kétségbe vonható, hogy a hadsereg mindvégig fönnálló technikai-technológiai fölényét⁴⁹ a gerilla-harcmodor, a terepismeret és a halni kész indián

elszántság valamennyire kompenzálhatta. A történet „mitológiává” vált végének azonban nincs köze semmiféle romantikához. Az indiánok azért veszítettek, mert törzsi társadalmuk alulmaradt a civilizáltabb fehér társadalommal szemben. Az indián törzsek nem bizonyultak képesnek olyan bonyolultságú társadalmi munkamegosztási viszonyokat létrehozni, melyek lehetővé tették volna, hogy hadviselési feladatokra *szakosodott* társadalmi csoportokat tudhassanak fönntartani. Még ott is, ahol bőviben lehettek a bölényálmánynak, ott is képtelennek mutatkoztak arra, hogy egyszerre és egy időben háborúskodjanak is, meg a törzs létfenntartásához szükséges tevékenységeknek is eleget tegyenek. Ahogyan egy szakember fogalmaz: „Nem a bölény elpusztítása, hanem a zavartalanul működni képes ellenség által gyakorolt szüntelen zaklatás okozta az indiánok vesztét.”⁵⁰ (Valamint az is még, hogy az egyre bővülő vasúthálózat egyre könnyebben volt képes biztosítani, hogy a hadsereg a „civilizált” Keleten fölhalmozott kimeríthetetlen utánpótlás-forrásaihoz hozzájuthasson.)

A meggazdagodás vágyából ölők

Ami a hivatásos bölényvadászokat illeti, ne a Buffalo Bill néven elhíre-

sült celeb, William F. Cody személyére és tevékenységére aggatott híresztelésekre cuppanjon rá a kedves olvasó. Dee Brown a maga könyvében így mutatja be őket.

A háború végeztével ifjú katonák kóborló csapatai kezdték nem lelni helyüket a megváltozott Amerikában; köztük sok ezer bevándorló – írek, németek, svédek –, ugyanúgy ezernyi rabszolga, akik a szabadság első bódulatában nyugatnak vették az útjukat, vagy éppen otthontalanná vált, legyőzött konföderációsok. Robusztus, bivalyerős fiatal férfiak, akik megszokták a testi megpróbáltatást, a veszélyt, a parancsszót.⁵¹

Egy másik szerző pedig így ír:

Robbanásszerű növekedésre kódolt lázas vállalkozás volt ez [mármint a bölénybőrrel kereskedés reményében „hivatásszerűen” folytatott vadászat – *L. P.*]. Olyasfajta láz hevítette a belefogókat, mint amilyen úgy két évtizeddel korábban a kaliforniai aranyláz idején szállta meg az oda igyekvőket. E megszállottak többsége jó ideje munka nélkül lézengő reménytelen volt. Akadtak nyughatatlan fiatalok, akik meggazdagodni akartak – vagy legalábbis megélhetésre szert tenni. Voltak idősebbek is, akik otthon hátrahagyott felelősségeik (túl sok elfogyasztott whisky, elkövetett bűncselekmények) elől menekültek nyugatra,

elvéllalva bármi munkát, ami adódhatott, hogy ideig-óráig „túléljenek”.

Miután heteken-hónapokon keresztül napjában háromszor bölényhúst ettek, a pusztá földön háltak és a – nemegyszer rothadófélben lévő – cserzett bölénybőrökkel küszködtek, ezeknek a vadászoknak a bőre azt a színt öltötte, mint a talajé, amelyen aludtak; testük „illata” vetekedett az egybegyűjtött bölénybőrökével. S miközben e szerzett tulajdonságok még a határvidéki normák szerint is sehová be nem fogadható társasággá tették őket, a felingerelt indiánokat azért ez nem riasztotta vissza tőlük. Legelőször a komancsok és a Cheyenne-ek vettek részt a bölénybőr-kereskedelemben. De amikor azt látták, hogy olyan terepen kell versenyezniük a bőrök megszerzéséért, amelyről úgy vélték, hogy az az övéké, elkezdtek a fehér vadászokra vadászni, bölénybőr helyett a fehér ember skalpjára vetve szemet.⁵²

Helyüket nem lelő, kóborló csapatok, otthontalanná vált, legyőzött konföderációsok; olyanok, akik megszokták a testi megpróbáltatást, a veszélyt, a parancsot – idézi föl az egyik szerző. E megszállottak többsége jó ideje *munka nélkül lézengő re-ménytelen volt* – fogalmaz a másik – az 1873-as gazdasági válságra utalva, amikor a vasútépítés félbehagyása tömegével tette lehetetlenné, hogy a gyakorlatilag lakatlan síkságokon, a semmi közepén magukra hagyott

munkások kilábaljanak a katasztrófából.

Hát, annyi biztos, nem amerikai patrícius-családok világfiás modort elsajátított gyermekei voltak. De még ha azok lettek volna is, kényeszerhelyzetben találták volna magukat.⁵³ Az amerikai jogalkotás szerint akkoriban legalábbis (hogy ma mi a helyzet, arról nincs ismeretem, mert nem néztem utána) az amerikai fauna vadon élő állatai csak azután képezhettek valaki magántulajdonát, hogy az illető elejtette az állatot. Onnantól kezdve aztán az állat minden porcikája az ő tulajdona volt.⁵⁴

Ebből következően a bölényvadász igyekezett bölényt keresve hatalmas területeket becserkészni, azt remélve, hogy a konkurenciát megelőzve sikerül minél többet elejtenie. Amikor a vadászcsapat bölényekkel találkozott, igyekeztek haladéktalanul annyi leöl-ni belőlük, amennyinek a megnyúzása esélyt láttak (...) takarékoskodni igyekezték ugyanis mind a tölténnyel, mind a puskaporral, nem állt érdekükben nyúzatlan tetemeket maguk után hagyni.

A bölényvadász igyekezett becserkészni a csordát. Lőtte a bölényeket, amíg csak a csorda menekülőre nem fogta; ezt követően állványra rögzített fegyverrel ejtett el annyit, amennyit még tudott. A módszer semmiképp nem volt „sportszerű-

nek” minősíthető, de ha nem akarunk benne többet látni arra szolgáló eljárásnál, hogy minimális erő kifejtéssel minél több bölénybőrhez jusunk hozzá, kénytelenek vagyunk elismerni, hogy megejtően hatékony. Ez a módszer sokkal inkább megfelelt a hivatásos bölényvadász céljainak, mint a sportszerűség öröme t lóháton kereső fehér sportembernek.

Egy biztos, ezek nem azt a fajta embert képviselik, aki tipikusan szédítő karriert szokott befutni. Igaz, képletesen szólva igen serényen vágják maguk alatt a fát. A bölényt kipusztították, a bőrpiacon bölény híján elhalt (illetve átváltott szarvasmarha bőrre), a bőrvadász pedig befuccsolt. A nekikezdéshez szükséges beruházás – hozzávetőleg 2000 dollár – elég sokra rúgott ahhoz, hogy amikor vége lett a „láznak”, ezeknek a magánvállalkozó bölényvadászoknak nagy része belebukott és tönkrement. Sokan akadtak olyanok is, akik szerencsésnek gondolták magukat, amiért nullszaldósak lehettek.⁵⁵ Én azt gondolom, előfutárai, vak eszközei voltak csupán annak a kibontakozó ipari társadalomnak, mely kielégíthetetlen étvágygal falta a található erőforrásokat – többek között azért, mert amíg a Népszámlálási Hivatal be nem jelentette, hogy nincs többé határvidék (s azon túl

meg még ismeretlen vadon), addig lehetett abban bízni, hogy Amerika erőforrásai kimeríthetetlenek.

Lelketlen bürokrata vagy céltudatos gazember?

Most a politikusokról, államhivatalnokokról lesz szó. A bölények (s az indián) pusztulásában tevékeny részt vállaló gonosz emberek sorában utoljára hagytam őket (bár valószínűleg velük illett volna kezdenem), mert az, amit és ahogyan csináltak, az szabta meg az ezután következőket.

Rövidre fognám az elemzést. Megpróbálok pontosabban fogalmazni: sok lehetséges elemzési szemponttól eltekintek, s itt csak eggyel foglalkozom majd. Annak beismerése ez, hogy egyoldalú lennék? Az Amerikai Egyesült Államok fehér lakosságának szabad, öntörvényű emberként nem kellett az indiánok. Ehhez képest másodlagos, hogy a szájtáti lakosság nagy része számára éppúgy ellenszenvesek voltak (féltek tőlük), mint a velük kapcsolatos állami stratégiák különböző szintű, rendű-rangú eldöntői számára (akik egyáltalán nem féltek tőlük). Az is igaz (s vélhetőleg dokumentálható is), hogy az indiánok saját sorsukat illető *émikus* gondolkodásába – fafajúság okán – még a „legjobbak” közül is csak *negligálható mennyiségben* voltak hajlandók belehelyezkedni.

Ezt leszögezvén, a kérdés azonban még mindig fönnyomrad. Miért nem kellett szabad, öntörvényű emberként az indiánok? Nem öncélú gonoszokdás működött itt, mindössze a fehér ember érdekeinek féltése.

A 18. század során az Államokban uralkodó gazdaságfilozófia a stabilitás fönntartása, a gazdasági fejlődés *korlátok* között tartása, a gazdasági érdekcsoportok közötti *egyensúlyi* viszonyok fönntartása mellett tett hitet. Az 1830-as évektől ezt a hitvallást egy olyan paradigma váltja fel, mely a hangsúlyokat a versengésre, versenyre, érdek-konfliktusokra helyezi. Mint Isenberg írja,

[a] piac többé már nem az egyensúlyteremtés eszköze, hanem annak a fajta kiválogatásnak módozata, amely a túlélésre leginkább érdemesnek mutatkozót emeli föl. Ennek megfelelően alakult át a 19. században az amerikai jogrend is. A század közepére a jog rendszere – mely korábban a közönségen belüli harmóniáról és gazdasági stabilitásról rendelkezett – a szabadjára engedett gazdasági versengés mellett kötelezte el magát, valamint amellett, hogy semmi ne akadályozhassa a természeti erőforrásoknak a gazdasági fejlődés szolgálatába állítását.⁵⁶

A darwini eszmére hivatkozva jogosnak lehetett érezni a síksági indián leigázását, rezervátumba kényszerít-

tését, a bölények kiirtását. Ne feledkezzünk meg magának Darwinnak a szavairól.

Ezt az elvet, amelynek alapján minden csekély változás, amennyiben hasznos, fennmarad, természetes kiválasztódásnak neveztem, hogy jelezzem hasonlóságát az ember kiválogató képességéhez. De ez a kifejezés: a legalkalmasabb fennmaradása, amelyet Herbert Spencer szokott használni, pontosabb és néha éppoly megfelelő. (...) Azt látjuk, hogy a természet arca derűsen ragyog, gyakran látjuk a táplálék túlzott bőségét; de nem látjuk, vagy elfelejtjük, hogy a madarak, amelyek gondtalanul csicseregnek körülöttünk, többnyire rovarokból vagy magvakból élnek, és ekképp állandóan pusztítják az életet; vagy elfelejtjük, hogy ezeket az énekeseket, a tojásaikat vagy fészkeiket milyen nagy mértékben pusztítják a szárnyas és más ragadozók.⁵⁷

Az új szemlélet már nem elégszik meg az önellátásra való képességgel, a spártai egyszerűséggel. Rendíthetetlenül hisz mindenki abban, hogy a gazdasági versenytől Amerika növekedni, az amerikai társadalom fejlődni, javulni fog. Márpedig ha hiszünk abban, hogy a gazdasági verseny hatásai jótékonyak, a biológia és a piac egyként a legerősebb, legalkalmasabb túlélésének kedveznek, az egész ország javát szolgálják, akkor egyesek kihalásába – ha még-

oly fájdalmas is – bele lehet, bele is kell nyugodni.

1875-ben Lavrovhoz írt levelében Engels így dohog.

A létezésről folyó küzdelemről szóló egész darwini tan nem más, mint a *bellum omnium contra omnes* hobbesi tanának, a konkurenciáról szóló polgári gazdasági tannak, valamint a malthusi népesedési elméletnek az átvitele a társadalomból az élő természetbe. Miután ezt a bűvészmutatványt végbevették (...) ugyanezeket az elméleteket megint csak átviszik a szerves természetből vissza a történelembe, s azután azt állítják, hogy bebizonyították: ezek az elméletek az emberi társadalom örök törvényei. Ennek az eljárásnak gyermetegsége szembeszökő, szót sem érdemes rá pazarolni. De ha részletekbe akarnék bocsátkozni, oly módon tenném, hogy elsősorban azt mutatnám ki, hogy ezek az emberek rossz *közgazdászok*, és csak másodsorban azt, hogy rossz természetbúvárok és filozófusok. A lényeges különbség az emberi társadalom és az állati társadalom között az, hogy az állatok a legjobb esetben *gyűjtenek*, az emberek viszont *termelnek*. Már ez az egyetlen, de alapvető különbség lehetetlenné teszi, hogy az állati társadalmak törvényeit egyszerűen átvigyük az emberi társadalomra.⁵⁸

A 19. század végén a politikai stratégiák gyártásával foglalkozók valószi-

núleg nem nagyon olvastak Engelst. Ők rendületlenül hittek a *survival of the fittest* tézisének, észszerűnek és természetesnek – értsd: a természet-törvények *kérlelhetetlen elkerülhetelensége* szerint valónak – tartották azt. Több, a korszakkal foglalkozó történész is idézi azt a michigani képviselőt, aki 1874-ben a kongresszusi vita során olyan kijelentésre ragadtatta magát: „nem fog tudni a Kongresszus olyan ’bölényvédő’ törvényt keresztülvinni, mely elejét vehetné annak, hogy a bölényt el ne söpörje a civilizáció felé menetelés”.⁵⁹ Azt azért persze ne vitassuk el tőlük, hogy fájdalmasan belenyugodni nagyon tudtak.

„A korábban a síkságokon kóborló számlálatlan bölénycsordák helyébe háromszor annyi, első osztályú minőséget képviselő amerikai szarvasmarha lép. Ott, ahol gazellák bóklásztak sovány létszámban, gyapjas szőrű birkanyájak fognak legelészni majd végelelhatatlanul. A sivár prérit – hol most csak fű nő, imitt-amott néhány napraforgó meg szúrós kaktusz, s alig terem meg bármi is, ami az ott lakók életben tartásához szükségeltetik –, ha földjét termővé teszik, aranysárga búza- és kukoricaföldek ékesítik majd, emberek milliói számára biztosítva táplálékot. Így aztán néhány év múltán a rézbőrű indiánnak már csak nyomára fognak emlékezni a Nyugat dinamikus nagyvárosai, megyéi, államai”

– idéz a Richard Irving Dodge ezredes 1877-ben megjelent *Hunting Grounds of the Great West* című könyvéhez írt előszóból egy, mondhatni az „ántivilágban”, 1929-ben megjelent szaktanulmány,⁶⁰ hogy aztán ennek szerzője ugyanolyan révült hangon folytassa, mint a 19. századi előszót író „szakmai körökben jó nevű angol sportember”.

Hogy mennyire látnoki volt ez az állítás, arra tanúbizonyság itt Délnyugaton mindenütt a növekedés, gyarapodás, a civilizáció fejlődése. Bármily sajnálatosnak bizonyult is a bölény kipusztítása, az kétségbevonhatatlan: ennek az állatnak az eltűnése síkföldjeinkről jelentősen fölgyorsította a rendezettség civilizációs folyamatait. (...) S amikor a síkságok fölszabadultak a vadember uralma alól, s eltűnt a bölény, az iparszerűen folytatott mezőgazdasági termelés a civilizációs terjedés ügynöke lett, s utat nyitott ahhoz, hogy a hatalmas területen kihasználatlan, megmunkálatlan földszávok a lüktető, duzzadó szarvasmarha-tenyésztés és mezőgazdálko-

dás civilizált formáit jeleníthessék meg végre.⁶¹

Maradt még valami, amit hozzáfűznöm kellene? Igen. Írásom végéhez érve szeretném okvetetlenkedésemért ünnepélyesen megkövetni Szerb Antalt. Sokat bajlódtam azzal, hogy az angol szacikkekben sűrűn előforduló *hide* és *robe* szavaknak mik lehetnek – a *bőr* szón kívül – a magyar megfelelői. Végül, biztos, ami biztos, előveszem az 1998-as kiadású *Angol–Magyar Nagyszótárt*, s „*Robe*” címszó alatt 3. a) tételként a következőt találok: *US* (takarónak használt) *bivalybőr*.

A bölény pedig, a „mennydörgő léptű csorda”, miként arról az írásom elején megjelenített Mr. Smith beszámolt a *Kiterjesztett Szárnyú Sas* törzsközönségének (odaértve közjüket a megbűvölt pincérlányt is), megmenekült a kihalástól. De ez már egy másik történet. Egyszer talán majd elmesélem.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bamforth, Douglas B.: Historical documents and bison ecology on the Great Plains. *Plains Anthropologist*, Vol. 32. no. 115. (February, 1987), 1–16.
Bonnett, Alastair: From white to Western: „Racial decline” and the idea of the

West in Britain. *Journal of Historical Sociology*, Vol. 16. no. 3. (September, 2003), 320–348.

Brown, Dee: *The Gentle Tamers. Women of the Old Wild West*. Lincoln, 1958.

- Brown, Dee: *Vasút a Vadnyugaton* (fordította Tandori Dezső). Kossuth Könyvkiadó, 1980.
- Calloway, Colin G.: The inter-tribal balance of power on the Great Plains, 1760–1850. *Journal of American Studies*, Vol. 16. no. 1. (April, 1982)
- Clastres, Pierre (1947–1974): Copernic et les sauvages. In *La Société contre l'État*. Éditions de Minuit, 1974 című könyvének első fejezete (7–24.). Magyarul: Kopernikusz és a vadak. Kézirat, fordította Léderer Pál.
- Clifford, F. J.: A note on bison hunting. A few were saved. *Oregon Historical Quarterly*, Vol. 52. no. 4. (December, 1951), 254–264.
- Cunfer, Geoff – Bill Waiser: *Bison and People on the North American Great Plains. A Deep Environmental History*. Texas A&M University Press, 2016.
- Darwin, Charles: *A fajok eredete* (fordította Mikes Lajos). Magyar Helikon, 1973.
- Denhardt, Robert M.: The horse in New Spain and the Borderlands. *Agricultural History*, Vol. 25. no. 4. (October, 1951), 145–150.
- Dobak, William A.: The Army and the buffalo. A demur. *Western Historical Quarterly*, Vol. 26. no. 2. (Summer, 1995), 197–203.
- Epstein Popper, Deborah – Frank J. Popper: The Great Plains. From dust to dust. *Planning*, Vol. 53. no. 12. (December, 1987), 12–18.
- Faragher, John Mack: History from the inside-out. Writing the history of women in rural America. *American Quarterly*, Vol. 33. no. 5. (Winter, 1981), 537–557.
- Flores, Dan: Bison ecology and bison diplomacy: the Southern Plains from 1800 to 1850. *The Journal of American History*, Vol. 78. no. 2. (September, 1991), 465–485.
- Flores, Dan: Bringing home all the pretty horses. The horse trade and the early American West, 1775–1825. *Montana: The Magazine of Western History*, Vol. 58. no. 2. (Summer, 2008), 3–21, 94–96.
- Forbes, Jack D.: The historian and the Indian: racial bias in American history. *The Americas*, Vol. 10. no. 4. (April, 1963)
- Haines, Francis: The Northward spread of horses among the Plains Indians. *American Anthropologist*, Vol. 40. no. 3. (1938), 112–117.
- Haines, Francis: Where did the Plains Indians get their horses. *American Anthropologist*, Vol. 40. no. 1. (1938), 429–437.
- Hämäläinen, Pekka: The first phase of the destruction: killing the Southern Plains buffalo, 1780–1840. *Great Plains Quarterly*, Vol. 21. no. 2. (Spring, 2001), 101–114.
- Hämäläinen, Pekka: The politics of grass. European expansion, ecological change, and indigenous power in the Southwest Borderlands. *Williams and Mary Quarterly*, Vol. 67. no. 2. (April, 2010), 173–208.
- Hämäläinen, Pekka: The rise and fall of Plains Indian horse culture. *The Journal of American History*, December 2003, 833–862.
- Harmon, Alexandra: Wanted. More histories of Indian identity. In Deloria, Philip J. – Neal Salisbury: *A Companion to American Indian History*. Blackwell Publishers Ltd., 2002, 248–265.
- Harris, R. Cole: The simplification of Europe overseas. *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 67. no. 4. (December, 1977), 469–473.

- Harrison, Robert: *Forêts. Essai sur l'imaginaire occidental*. Flammarion, 1992.
- Holm, Tom: American Indian warfare: the cycles of conflict and the militarization of native North America. In Deloria, Philip J. – Neal Salisbury: *A Companion to American Indian History*. Blackwell Publishers Ltd, 2002, 154–172.
- Isenberg, Andrew C.: Social and environmental causes and consequences of the destruction of the bison. *Revue française d'études américaines*, no. 70. (Octobre, 1996), 15–27.
- Isenberg, Andrew C.: The returns of the bison. Nostalgia, profit and preservation. *Environmental History*, Vol. 2. no. 2. (April, 1997).
- Isenberg, Andrew C.: Toward a policy of destruction: buffaloes, law, and the market, 1803–1883. *Great Plains Quarterly*, Vol. 12. no. 4. (Fall, 1992), 227–241.
- Jarvenpa, Robert – Hetty Brumbach: Fun with Dick and Jane: Ethnoarchaeology, circumpolar toolkits, and gender „inequality”. *Ethnoarchaeology*, Vol. 1. no. 1. (2009), 57–78.
- Jensen, Joan M. – Darlis A. Miller: The Gentle Tamers revisited. New approaches to the history of women in the American West. *Pacific Historical Review*, Vol. 49. no. 2. (May, 1980), 173–213.
- Jones, Karen: The story of Comanche horsepower, heroism and the conquest of the American West. *War & Society*, Vol. 36. no. 3. (August, 2017), 156–181.
- Kinbacher, Kurt E.: Indians and empires: cultural change among the Omaha and Pawnee, from contact to 1808. *Great Plains Quarterly*, Vol. 32. no. 3. (Summer, 2012),
- Kipling, Rudyard: *A dzsungel könyve* (fordította Benedek Marcell).
- Klein, Alan M.: The Plains truth: the impact of colonialism on Indian women. *Dialectical Anthropology*, Vol. 7. no. 4. (February, 1983), 299–313.
- Knight, Eric: *Sam Small csodálatos élete*. Európa Könyvkiadó, 1971.
- Kushner, Howard I.: The persistence of the 'Frontier-thesis' in America: Gender, myth, and self-destruction. *Canadian Review of American Studies*, 1992. 53–82.
- Lake, Randall A.: Argumentation and Self: the enactment of identity in „Dances with Wolves”. *Argumentation and Advocacy*, Vol. 34. no. 2. (Fall, 1997), 66–89.
- Léederer Pál: *A szociológus, a módszerei, meg a szövege. Rögeszme-félék a mesterségről*. Új Mandátum, 2002.
- Lehmer, Donald J.: The Plains bison hunt – prehistoric and historic. *Plains Anthropologist*, Vol. 8. no. 22. (November, 1963), 211–217.
- Lott, Dale F.: *American Bison. A Natural History*. University of California Press, 2002.
- Luebeck, Dean: The extermination and conservation of the American bison. *The Journal of Legal Studies*, Vol. 31. no. 2. (June, 2002), 609–652.
- Marx, Karl: *A tőke*. I. MEM 23. kötet.
- Morrison, Alexander: Camels and colonial armies: the logistics of warfare in Central Asia in the early 19th century. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 57. (2014), 443–485.
- Newcomb, W. W. Jr.: A re-examination of the causes of Plains warfare. *American Anthropologist*, Vol. 32. (1950), 317–330.
- Pavao-Zuckerman, Barnet: Deerskin and domesticates. Creek subsistence and

- economic strategies in the historic period. *American Antiquity*, Vol. 72. no. 1. (January, 2007), 5–33.
- Pearce, Roy Harvey: *The Savages of America: A Study of the Indian, and the Idea of Civilization*. The Johns Hopkins Press, 1956.
- Renfrew, Colin: The great tradition versus the great divide: Archaeology or anthropology? *American Journal of Archaeology*, Vol. 84. no. 3. (July, 1980)
- Richter, Daniel K.: Whose Indian history? *The William and Mary Quarterly*, Vol. 50. no. 2. (April, 1993), 379–393.
- Rister, C. C.: The significance of the destruction of the buffalo in the Southwest. *The Southwestern Historical Quarterly*, Vol. 33. no. 1. (July, 1929), 34–49.
- Roberts, Michael: Sickles and scythes. Women's work and men's work at harvest time. *History Workshop*, no. 7. (Spring, 1979), 3–28.
- Schilz, Thomas Frank: The spread of firearms among the Indian tribes on the northern frontier of New Mexico. *American Indian Quarterly*, Winter 1987, 1–10.
- Schivelbusch, Wolfgang: *A vasúti utazás története. A tér és az idő iparosodása a 19. században.* (Fordította Laczházi Gyula.) Napvilág Kiadó, 2008.
- Seed, Patricia: *American Pentimento: The Invention of Indians and the Pursuit of Riches*. University of Minnesota Press, 2001.
- Simmons, Clyde R.: The Indian Wars and US military thought, 1865–1890. *Parameters*, Spring 1992, 60–72.
- Smits, David D.: The „squaw drudge”. A prime index of savagism. *Ethnohistory*, Vol. 29. no. 4. (Autumn, 1982), 281–306.
- Smits, David D.: The Frontier Army and the destruction of the buffalo. 1865–1883. *Western Historical Quarterly*, Vol. 25. no. 3. (Autumn, 1994), 312–338.
- Stewart, Richard W. (ed.): *American Military History*. 14. fejezet: The United States Army and the forging of a nation. 1775–1917. Center of Military History. U.S. Army, 2000, 300–318.
- Sz. Kristóf Ildikó: Tárgyak, szövegek és a „bennszülöttek” nézőpontja(i): Kulturális ideológiák és/vagy posztkoloniális újraértelmezések az amerikai indiánok – és kutatóik – körében. In *Ethnolore*, 2012, 1–23.
- Umberger, Mary L.: Casting the Buffalo Commons. A rhetorical analysis of print media coverage of the Buffalo Commons proposal for the Great Plains. *Great Plains Quarterly*, Vol. 22. no. 2. (Spring, 2002), 99–114.
- Vér Márton: A Selyemút a mongol korban és a régi ujgur dokumentumok. Kézirat, 2018, megjelenés alatt.
- Walker, Ernest G.: An overview of prehistoric communal bison hunting on the Great Plains. In Cunfer, Geoff – Bill Waiser (eds): *Bison and People on the North American Great Plains. A Deep Environmental History*. Texas A&N University Press, 2016.
- Weber, Max: A tudomány mint hivatás (fordította Wessely Anna). In *Tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
- Wheat, Joe Ben: A paleo-Indian bison kill. *Scientific American*, Vol. 216. no. 1. (1967), 44–52.
- White, Richard: The cultural landscape of the Pawnees. *Great Plains Quarterly*, Vol. 2. no. 1. (Winter, 1982), 31–40.
- White, Richard: The winning of the west: the expansion of the western Sioux in

- the eighteenth and nineteenth centuries. *The Journal of American History*, Vol. 65. no. 2. (September, 1978).
- Wiegiers, Robert P.: A proposal for Indian slave trading in the Mississippi valley and its impact on the Osage. *Plains Anthropologist*, Vol. 33. no. 120. (May, 1988), 187–202.
- Williams, John: *Butcher's Crossing* (fordította Gy. Horváth László). Park Könyvkiadó, 2017.
- Wilson, C. Clyde: An inquiry into the nature of Plains Indian cultural development. *American Anthropologist*, Vol. 65. no. 2. (April, 1963), 355–369.
- Zontek, Ken: *Buffalo Nation: American Indian Efforts to Restore the Bison*. University of Nebraska Press, 2007.
- Zontek, Ken: Hunt, capture, raise, increase. The people who saved the bison. *Great Plains Quarterly*, Vol. 15. no. 2. (Spring, 1995).

JEGYZETEK

1. Egy valamit biztosan leszögezhetünk: azok a trapperek, *coureur de bois*-k, akik ismerték az indiánt s a társadalmat, melyben élt, sokszor indián nőket vettek feleségül (aki aztán majd „félvér” gyereket szült nekik), beházasodva így az indián törzshez, sosem Nemes Vadembernek tartották az indiánt, és tiszteletlenül kiröhögtek volna akár Voltaire-t, akár Rousseau-t (ha valaha is beszélgethettek volna velük).
2. Hämäläinen, Pekka: The rise and fall of Plains Indian horse culture. *The Journal of American History*, December 2003, 834.
3. Ezen éles cezúrák szempontjából igen tanulságos olvasmány Alastair Bonnett: From white to Western: „Racial decline” and the idea of the West in Britain, 1890–1930. *Journal of Historical Sociology*, Vol. 16. no. 3. (September, 2003), 325., mely azt mutatja be, hogy hogyan vélekedtek a 19. század végének, a 20. század elejének a „fehér fajért” amiatt „aggódó” divatos szerzői, hogy mily jelentős fehér ember-tömegek képesek önnön érdekeinket elárulni. Az árulók hordája részint kelet-európaiakból áll, részint a munkásosztályból (valamint a nőkből s a férfiatlan férfiakból).
4. Tudom, tudom... az újabb időkben nekünk rendelt, minket Kánaán felé vezető „lángoszlopok” szerint, a genderben gondolkodás: mételyes ideológia, akárcsak a marxizmus. (Személyes meggyőződés, hogy e „hamis próféták” egy sort nem olvastak Marxtól, sem a *Brumaire*-t, sem az *Ökfil*-t, vagy a *Grundrissé*-t, de még csak – ó borzalom! – a „Kisértet járja be Európát” kezdetű zseniális pamfletet sem. Vesznek ezek egyáltalán könyvet a kezükbe?!)
5. Mely nemhogy közösségi tulajdon nem volt, de még a családon belül is csak a férfi harcos tulajdonának tekintődött, aki maga rabolta és vitte haza zsákmányul, vagy a kereskedőnél maga alkudott meg rá. A ló férfi tulajdonosa persze szabadon rendelkezhetett a tulajdonával, tehát ajándékozhatott egy gyengébb minőségű lovat az asszonyának.

6. Hämäläinen (2003), 851.
7. Ennek észszerű okai voltak. Rablóportyáikon olyan lovakra tehettek szert, amelyek túl voltak a komoly munkabefektetést igénylő betörésen, betanításon; továbbá, egy füst alatt, a keleti vásárokon jó pénzért eladható öszvéreket is magukkal vihettek. Lásd Hämäläinen (2003), 843.
8. Klein, Alan M.: The Plains truth: the impact of colonialism on Indian women. *Dialectical Anthropology*, Vol. 7. no. 4. (February, 1983), 304.
9. Klein (1983), 299.
10. Hämäläinen (2003), 849.
11. Hämäläinen (2003), 849.
12. Hogy milyen mértékű volt a kereskedelem végett folytatott vadászat vonzereje, arra adalékul szolgálhat egy 1855-ből származó dokumentum, melyben egy bórkereskedő állomás amerikai ügynöke arról tudósít, hogy 3150 Cheyenne indiántól egy év leforgása alatt 40 000 állatbőrt vásárolt. Ez a szám durván kétszer annyi bölény elpusztítását jelenti, mint amennyit pusztán a húsáért öltek volna le. Lásd Flores, Dan: Bison ecology and bison diplomacy. The Southern Plains from 1800 to 1850. *The Journal of American History*, Vol. 78. no. 2. (September, 1991), 483. Hogy a 3150-es szám személyekre vonatkozik-e, avagy ügyfélforgalmi adat, az nem derül ki a tanulmányból. Flores zárójelben még hozzáteszi: minden egyes Cheyenne harcos évente átlagosan 44 bölényt öl le, minden Cheyenne nő pedig nagyjából egy bölénybőrt készít ki hetente.
13. Ezeknek a beszerzése az életben maradás feltételének bizonyult; a fegyver és a lőszer jelenthetett csak érdemi védelmet az ellen, hogy más indiánok ne hurcolhassák el őket a rabszolgapiacra.
14. Calloway, Colin G.: The inter-tribal balance of power on the Great Plains, 1760–1850. *Journal of American Studies*, Vol. 16. no. 1. (April, 1982), 26–27.
15. Newcomb, W. W. Jr.: A re-examination of the causes of Plains warfare. *American Anthropologist*, Vol. 32. (1950), 323–324.
16. Newcomb (1950), 325.
17. Hämäläinen, Pekka: The first phase of the destruction: killing the Southern Plains buffalo, 1780–1840. *Great Plains Quarterly*, Vol. 21. no. 2. (Spring, 2001), 104. Én az ötvenszer 18 ezret ugyan csak 900 ezernek számolom, de bizisten az is sok.
18. Hämäläinen, Pekka: The politics of grass. European expansion, ecological change, and indigenous power in the Southwest Borderlands. *Williams and Mary Quarterly*, Vol. 67. no. 2. (April, 2010), 184.
19. Holm, Tom: American Indian warfare: the cycles of conflict and the militarization of native North America. In Deloria, Philip J. – Neal Salisbury: *A Companion to American Indian History*. Blackwell Publishers Ltd, 2002, 155.
20. Hämäläinen (2003), 852.
21. Flores (1991), 466.
22. Flores (1991), 467.
23. Cunfer, Geoff – Bill Waiser: *Bison and People on the North American Great Plains. A Deep Environmen-*

- tal History*. Texas A&M University Press, 2016 (xiii)
24. Dobak, William A.: Killing the Canadian buffalo. *Western Historical Quarterly*, Vol. 27. no. 1. (Spring, 1996), 44., 49.
 25. Hosszan elnyúló aszályos időszakokban a préri vegetációjának 70–90 százaléka elpusztulhatott. Azt persze nem tudhatjuk pontosan, hogy hány bölény pusztult el mert nem talált magának táplálékot. Annyit azonban lehet tudni, hogy az 1880-as évek hosszú aszályai miatt úgy becsülték, a fehér telepesek szarvasmarha-állományának 15 százaléka veszett oda. Lásd Isenberg, Andrew C.: Social and environmental causes and consequences of the destruction of the bison. *Revue française d'études américaines*, no. 70. (Octobre, 1996), 17.
 26. Flores (1991), 476. oldal skk. Ma, a védett területeken található bölényeknél (ahol nem fordul elő, hogy ragadozók érdemben kárt tehetnének az állományban), a mortalitási ráta 3 és 9 százalék között mozog.
 27. Hämäläinen (2001), 106.
 28. Brown, Dee: *Vasút a Vadnyugaton* (fordította Tandori Dezső). Kossuth Könyvkiadó, 1980. A szerzőről annyit: leghíresebb könyve, az 1971-ben írt, a magyar fordításban *Wounded Knee-nél temessétek el a szívem* címét viselő dokumentumkötet jelentős szerepet játszott az amerikaiaknak az indiánokkal kapcsolatos „lelkiismeretét fölébresztő” váltoásaiban.
 29. Brown (1980), 34.
 30. Marx, Karl: *A tőke*, I. MEM 23. kötet, 357–358.
 31. Harris, R. Cole: The simplification of Europe overseas. *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 67. no. 4. (December, 1977), 473–474.
 32. Schivelbusch, Wolfgang: *A vasúti utazás története. A tér és az idő iparosodása a 19. században* (fordította Laczházi Gyula). Napvilág Kiadó, 2008.
 33. Schivelbusch (2008), 101–102.
 34. Schivelbusch (2008), 103. (Kiemelés – L. P.)
 35. Brown (1980), 69.
 36. Brown (1980), 89. Tegyük azonban ehhez hozzá, hogy a bőkezűen biztosított védelem öt szakasz gyalogságból, 4 szakasz lovasságból állt, s ez a durván 450 ember a Dakota Territóriumon (területe majd' 400 ezer km²!) állomásozó katonai állománynak több mint egytizedét jelentette. Lásd ehhez Dobak, William A.: The Army and the buffalo. *A demur*. *Western Historical Quarterly*, Vol. 26. no. 2. (Summer, 1995), 197.
 37. Úgy melleleg: nem valami hasonló „telek-ügyletekbe” bonyolódik bele a mi Jókainknak *Az arany emberében* Brazovics Athanáz? És persze Tímár Mihály is!
 38. Lásd ehhez Lueck, Dean: The extermination and conservation of the American bison. *The Journal of Legal Studies*, Vol. 31. no. 2. (June, 2002), 635. 83. lábjegyzet.
 39. Max Weber: A tudomány mint hivatás (fordította Wessely Anna). In Weber, Max: *Tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998, 143.
 40. Katonai puccsok fennforgásakor ez az állítás természetesen nem tartható!

41. Lake, Randall A.: Argumentation and Self: the enactment of identity in „Dances with Wolves”. *Argumentation and Advocacy*, Vol. 34. no. 2. (Fall, 1997), 77.
42. Hogy milyen hatékonyan vívhatták a maguk gerillaharcát, annak szép példája a Nez Percé indiánoknak a kontinentális vízvázalstó vidékén 1300 mérföldön keresztül folytatott harca.
43. Smits (1994), 317.
44. Neki tulajdonítják az elhíresült „Csak a halott indián jó indián” mondást. Hogy mondta-e, azt sokan vitatják, pontosabban úgy vélik, hogy a mondat más megfogalmazásban és egészen másként értelmezhető kontextusban hangzott el. Azt azonban mindenki elismeri, hogy nem tekinthető jó mondatnak, szerencsés megfogalmazásnak.
45. U.S. Secretary of War, Annual Report 1869, 45–46. Idézi Dobak, William A.: The Army and the buffalo. A demur. *Western Historical Quarterly*, Vol. 26. no. 2. (Summer, 1995), 200.
46. Idézi Smits (1994), 331.
47. Smits (1994) 325.
48. Smits (1994), 324–325.
49. A hivatásos hadsereg puskái mindig is jobbak voltak az indiánokéinál. Az indiánoknak sosem volt nehéz fegyverzetük (ágyú, Gatling-géppuska s más effélék).
50. Hanner John: Government response to the buffalo hide trade. 1871–1883. *The Journal of Law & Economics*, Vol. 24. no. 2. (October, 1981), 269.
51. Brown (1980), 55.
52. Lott, Dale F.: *American Bison. A Natural History*. University of California Press, 2002, 177. Engedtessek meg felhívnom a figyelmet a finom stílári mesterfogásra: „De amikor azt látták, hogy olyan terepen kell versenyezniük a bőrök megszerzéséért, amelyről úgy vélték, hogy az az övéké...” Úgy vélték... – honnan is vehettek ilyen képtelen ötletet? Csak nem a fehérekkel kötött szerződésekből, amelyeket az őket lakhelyükről elűző fehér katonák és politikusok kötöttek velük, azt ígérve nekik, hogy mindaddig érvényben maradnak, míg csak a fű nő, míg a folyók futnak...
53. A témába magát érzelmileg is beleélni vágyó olvasó figyelmébe ajánlom John Williams 2017-ben a Park Könyvkiadónál megjelent *Butcher’s Crossing* című ritka jó regényét (fordította Gy. Horváth László).
54. A bölényvadászat szabályozott korlátozására született szövetségi (és lokális léptékű) jogalkotás kudarcra azzal magyarázható, hogy „a jogalkotók nem voltak képesek egymással összebékíteni a létfenntartásuk biztosításáért vadászók zsákmányejtése korlátozatlan szabadságának tradícióját a vadállomány kereskedelmi célú hasznosítása érdekében frissen biztosított lehetőségekkel. (...) Ezek a jogi szabályozásra való törekvések nem azért vallottak kudarcot, mert rosszul lettek volna ’kimunkálva’, hanem azért, mert a célkitűzések, melyek elérésére, támogatására hozták őket, lényegükből fakadóan alkalmatlannak, megvalósíthatatlannak bizonyultak.” Lásd Hanner (1981), 271.
55. Isenberg (1996), 22.

56. Isenberg, Andrew C.: Toward a policy of destruction: buffaloes, law, and the market, 1803–1883. *Great Plains Quarterly*, Vol. 12. no. 4. (Fall, 1992), 238.
57. Darwin, Charles: *A fajok eredete* (fordította Mikes Lajos). Magyar Helikon, 1973, 88–89.
58. Engels levele Pjotr Lavrovics Lavrovhoz, 1875, nov. 12. In Marx Engels Művei, 34. kötet, Budapest, 1975, 163.
59. Isenberg (1992), 228.
60. Rister, C. C.: The significance of the destruction of the buffalo in the Southwest. *The Southwestern Historical Quarterly*, Vol. 33. no. 1. (July, 1929), 48.
61. Rister (1929), 49.

© Fortepan, Kovács Márton Ernő, 1949

AJÁNDÉKOZZON ÉLET ÉS IRODALMAT!

Lepje meg családtagjait, barátait, üzletfeleit
Élet és Irodalom-előfizetéssel!

Rendelje meg igényes grafikai kivitelű ajándék-
utalványunkat, s adja át annak, akit tartalmas
és maradandó ajándékkal kíván megtisztelni.
Hónapokon át mindig Önre emlékezteti majd őt
a hetenként érkező *Élet és Irodalom*.

Az ajándékutalvány
megrendelhető,
illetve megvásárolható
a szerkesztőségben:
1089 Budapest,
Magyarok
Nagyasszonya tér 10.,
tel.: 210-5149,
210-5159,
fax: 303-9241,
e-mail:
lapterjesztes@es.hu,
es@es.hu

Az előfizetés díja: negyedévre
8100 Ft, fél évre **14 100 Ft**,
egy évre pedig **25 200 Ft**

ÉLET ÉS
IRODALOM
IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

